

TERAKKİCİ MUHAFAZAKÂR BİR MÜTEFEKKİRİN SİVİL TOPLUM TECRÜBESİ: HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ

THE CIVIL SOCIETY EXPERIENCE OF A PROGRESSIVIST CONSERVATIVE THINKER:
SOCIETY FOR SPREADING FREE IDEAS

KÜRŞAD BİRİNCİ*

ABSTRACT

Ali Fuad Başgil is one of the most original persons of the Turkish thought life. He made a significant contribution to the democratisation fight of Turkey beginning from the 1940's. His fight has been mentioned and appreciated frequently within the conservative thought of Turkey. On the other hand, Başgil is versatile in both individual and thought style just like the most of the empire remainder philosophers. This article points out Başgil's relatively less known aspect. He is also the founder and the head of a non-governmental organisation which can be expressed as vital for liberal thought of Turkey. He had been the head of this liberal organisation called Association for Spreading Free Ideas (Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti) for two and a half years. During his leadership, the organisation had an opponent position and added a democrat contribution into discussions of transition to multi-party political life. Başgil's two and a half – year leadership performance is extremely valuable for both liberal thought and conservative thought.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Association For Spreading Free Ideas, Democratisation, Ngo's, Liberalism, Language (Turkish) Issue

ÖZ

Ali Fuad Başgil Türk düşünce hayatının en orijinal kişilerinden biridir. 1940'lı yıllardan başlayarak Türkiye'nin demokratikleşme mücadelesine büyük katkıları olmuştur. Başgil'in bu mücadelesi Türkiye muhafazakâr düşüncesi içinde sıklıkla dile getirilmiş ve takdir edilmiştir. Ancak imparatorluk bakıyesi birçok düşünürde olduğu gibi Başgil'de hem bireysel hem de düşünce tarzı açısından çok yönlüdür. Bu makale bu anlamda Başgil'in nispeten daha az bilinen bir yönüne işaret etmektedir. Kendisi Türkiye liberal düşüncesi açısından son derece önemli olarak ifade edilebilecek bir sivil toplum örgütünün de kurucusu ve başkanıdır. İki buçuk yıl kadar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti adlı bu liberal demerin başkanlığını yürütmüştür. Başgil'in başkanlığı sırasında demek son derece liberal muhalif bir pozisyon takınmış, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş tartışmalarına demokrat bir katkı sunmuştur. Başgil'in bu iki buçuk yıllık başkanlık performansı hem liberal düşünce hem de muhafazakâr düşünce açısından son derece değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Demokratikleşme, Sivil Toplum, Liberalizm, Dil Meselesi

Gönderim Tarihi: 15.08.2017 Kabul Tarihi: 15.09.2017

muhafazakârdüşünce • yıl:14 - sayı:52 • eylül-aralık 2017 ■ 177

* Siyaset Bilimci.

Giriş

Ali Fuad Başgil, ölümünün üzerinden geçen onlarca yıla rağmen, bugün hala üzerinde en çok konuşulan, “*Gençlerle Baş Başa*” olmak üzere kitapları hala okunan, üslubundaki zarafet ile kavram ve sorunları son derece açık ve keskin bir şekilde ifade eden abidevi bir kişilik; Türkiye düşünce hayatının en eşsiz mütefekkirlerinden biridir. Onu eşsiz kılan en önemli özelliği ise ilmi prensipler ve usulden hiç vazgeçmeden neredeyse bütün bir ömrünü verdiği demokrasi ve hürriyet mücadelesidir. Öncelikle muhafazakâr düşüncenin bir temsilcisi olarak bilinen Ali Fuad Başgil’in bu makalede, gelenek, din ya da millet gibi kavramlardan önce demokrasi ve hürriyet mücadelesi ile anılması dikkat çekici bulunabilir. Ancak bu durum esasen Türkiye muhafazakârlığının siyasi ya da ilmi farklı veçhelerinde de gördüğümüz terakkici yanına işaret etmekte, Küçükömer’in ifadesi ile Türk sağının ilerici yanını ve onun özgünlüğünü göstermektedir.

Bu çalışma, Türkiye muhafazakâr düşüncesinin bu özgünlüğünü, kendisini terakkici muhafazakâr olarak niteleyen Ali Fuad Başgil’in sivil toplum tecrübesi yani Hür Fikirleri Yayma Cemiyetindeki mesaisi üzerinden anlamayı amaçlamaktadır. Makale, Cemiyetin kuruluşundan, Başgil’in cemiyetten ayrılışına kadar olan yaklaşık iki buçuk yıllık süre ve bu ayrılığa neden olan tartışma ile iktifa edecektir. Türkiye liberal demokrat düşüncesi için de son derece özel bir yere sahip bu dernek etrafında yaşanan tecrübeye dair bu çaba, umulur ki günümüz tartışmalarına ve Ali Fuad Başgil’in az bilinen bir yönüne ışık tutabilecek nitelikleri ile anılır.

1946 ve Genç Demokrasinin Ruhunu

40’lı yılların ikinci yarısı, ülke için yeni başlangıçları işaret etmekteydi. Cihan Harbi ertesinde içeride ve dışarıda yaşanan gelişmeler, (yaklaşık 23 yıllık iktidarında yıpranan bir tek parti, artık kronik bir hale gelen fakirlik ve Türkiye’nin yönünü Batıya yani demokratik bloğa çevirmesine neden olan Sovyetler Birliği’nin Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerindeki talepleri) ülkeyi yeni bir döneme taşımaktaydı. Çok partili siyasî düzen, her ne kadar geçmişin tek partisi halen iktidar olsa da yeni arayışlar ve daha çok demokrasi talepleri için görece uygun bir ortam yaratmıştı.

İkinci Dünya Harbi’nin son yıllarına rastlayan bu gelişmeler ülkenin hızlı bir değişim sürecine girmesine sebep oldu. İktidar partisi CHP’nin ve özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün sınırlı da olsa olumlu tutumlarıyla parti içinde başlayan muhalefet kısa sürede bir muhalefet partisi olarak

teşekkül etti. İlk kez birden çok partinin katılımıyla, yapılışı ve neticesi şaibeli olsa da, 1946 seçimleri gerçekleştirildi. Seçimler sonucunda, Millet Meclisine, iktidarı elinde bulunduran CHP karşısında küçük de olsa, bir muhalefet partisi girme başarısı gösterdi.

Demokrasi için 1946'da başlayan bu yeni süreç birçok açıdan ülkenin hızlı ve müspet değişimleri yaşadığı bir dönem oldu. Ülkenin sosyal, siyasal ve entelektüel tüm alanlarında köklü değişiklikler yaşandı. Hem çok partili siyasî hayatta seçmenlerin eskisine nazaran geldikleri güçlü konum hem de demokratikleşme yolunda dolaylı olarak verilen sözler ulusal ve uluslararası camiada beklentilerin yükselmesine neden olmaktadır.

1946 seçimlerinden kısa bir süre sonra özellikle insan hakları alanında faaliyet gösteren kuruluşların teşekkülü için Birleşmiş Milletler de tavsiyelerde bulunmuştu. Bu tavsiyelerin neticesinde 1946 sonbaharında Ankara'da "*İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Birliği Türk Grubu*" adıyla bir cemiyet kurulması girişimlerine başlandı (Gökalp, 1963; 101). BM Genel Sekreteri Dr. Lie tarafından Hariciye Bakanına yazılan bir mektup üzerine Nihat Erim başkanlığında kurulan bu cemiyet resmi bir teşekkül olarak görülmekteydi (Başgil, 21-10-1946). Muvazaalı da olsa bu çok önemli bir gelişmeydi. Çünkü devlet ve iktidarın toplum lehine sınırlanmasının anahtar kavramı insan hakları ülke gündemine giriyordu. Bu girişimin müspet etkisinin görülmesi gecikmedi. Kısa süre sonra İstanbul'da bağımsız başka bir teşekkül doğdu. İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti 17 Ekim 1946'da kuruldu (Gökalp, 1963; 100). Yükselen beklentiler ve ikinci bir partinin muhaliflere sağladığı güven ortamı, sivil toplum için de yeni bir gelişme alanı demektir.

İktidarın, İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1947 tarihli TBMM açılış konuşmasından lüzumuna işaret ettiği (Akşam, 2 Kasım 1946), "Basın ve Cemiyetler" kanunlarında iyileştirmeler yapması, siyasî alanın dışında yeni bir muhalefetin de gelişmesine olanak sağladı (Başgil, 1966; 65). Bu, daha önce tecrübe edilmeyen bir gelişmeydi. Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasî muhalefet, kısa deneyimler olsalar da iki kez yaşanmıştı. Yeni olan, siyasetin dışından iktidara yöneltilen sivil muhalefetti. Ali Fuad Başgil, bu muhalefeti, Demokrat Parti taraftarı olup olmadığına bakmadan demokrat muhalefet olarak adlandırmaktaydı (Başgil, 1960; 191).

Bu gelişmeler, tek parti iktidarında ülkeden uzaklaştırılmış, bir kavramın, gerçek anlamda siyasî literatüre tekrar girmesini de beraberinde getirdi: "*sivil toplum*". Doğmakta olan bu özgürlük ortamının etkileri kendini sivil

toplumun her alanında olduğu gibi fikir alanında da hissettirmekte gecikmedi. Özellikle İstanbul’da sanatçılar, bilim adamları ve gazetecilerden destek gören ve kendilerine insan haklarından, kent bilincine kadar çeşitli konuları sorun edinen birçok örgüt kurulmaktaydı. Yaşananlar bir dönemin sonunun geldiğine işaret etmekteydi. 1930 sonrasında içine girilen devlet ile millîti özdeşleştirme ve devletin toplumsal tüm alanları kontrol etmesi idealleri zaafa uğramıştı. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin teşekkülünü mümkün kılan atmosfer de buydu.

Bir Cemiyetin Kuruluşu: Başgil ve Yalman Mesaisi

Ulusal ve uluslararası radikal değişimlerin yaşandığı bu yıllarda, dönemin siyasal ve sosyal cemiyetlerinin önemli aktörlerinden biri olan, Vatan Gazetesi’nin sahibi ve başmuharriri Ahmet Emin Yalman, dünya liberallerinin 9–14 Nisan 1947’de gerçekleştirecekleri bir toplantı için davet aldı. O, Demokrat muhalefete destek veren, “Dörtler”e en başından beri gazetesinde yer ayıran ve daha erken sayılabilecek bir dönemde Varlık Vergisi gibi konularda iktidar karşısında yer alma cesaretini gösterebilen başarılı bir gazeteci-ydi. Diğer yandan Amerika’da tamamladığı yükseköğrenimi sayesinde değerli bağlantıları olan biriydi. Bazı yabancı gazetelerde makaleleri yayınlanmakta ve birçok uluslararası organizasyona Türkiye Temsilcisi olarak davet edilmekteydi (Yalman, 1970; 5). 1944’de yazdığı ve “Manchester Guardian” gazetesinde yayınlanan bir makalesindeyse dünya liberallerine sesleniyor; onları birlik kurmaya davet ediyordu. Benzer fikirlere sahip İskoçyalı bir liberal olan John Hutchinson MacCallum Scott tarafından Ahmet Emin Yalman’a yapılan 1947 Nisan’ındaki davet, bu yazılarının neticesiydi (Yalman, 1970; 109).

Londra’da tertiplenen ve daha sonra Liberal Enternasyonal: Dünya Liberaller Birliği (*Liberal International: World Liberal Union*) adını alacak olan bu ilk kongrenin (Smith, 1997–1998; 4), idare heyeti içinde Ahmet Emin Yalman’ın da bulunmasına karar verildi. Yalman Dünya Liberaller Birliğinin çalışmalarına ilerleyen yıllarda da ciddiyetle iştirak etti. Bu ilk kongre, daha sonraki yıllarda Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin kurulmasını da imkân verecek şu kararlarla sonuçlandı: Kurulan bu milletlerarası teşkilata liberal partilerden temsilci kabul edilmesi, üyelerin ülkelerinde siyasî partilerden ayrı liberal gruplar meydana getirmeleri ve komünist manifestoya karşı bir liberal manifestonun hazırlanması (Yalman, 1970; 111).

Ahmet Emin Yalman, Türkiye'ye dönüşünden sonra Londra'da alınan kararlar ışığında liberal bir cemiyetin teşekkülü için hazırlıklara başladı. Dönemin muhalefet partisi liberal bir tutum sergilese ve hatta Dünya Liberaller Birliğinin 1950'de Stuttgart'ta yaptığı toplantıya delege gönderecek olsa da Yalman'ın gerçek arzusu siyaset dışında kalacak bir cemiyetti. Bu arzunun gerçekleşebilmesi için Ağustos ayı içinde İstanbul'da bir görüşme tertipleyerek dönemin özgürlükçü ve demokrat aydınları ile temasa geçti. Bunlardan biri de Vatan Gazetesi'nde sıklıkla liberal, demokrat ve hürriyetperver fikirler içeren makaleleri yayınlanan Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'di (Yalman, 1970; 112).

Ali Fuad Başgil birçok gazete ve dergide yayınlanan yazılarında hürriyet, insan hakları ve anayasa sorunları ile ilgilenmekte ve tek başına önemli bir "demokrat muhalefet" sergilemekteydi. Aynı zamanda Başgil, hak ve hürriyet davasının fikir ve siyaset sahasında yayılmasının ancak liberal bir cemiyetin kurulması ile sağlanabileceğine inanmaktaydı (Gökalp, 1963, s.114). Gelişen demokrasi cereyanına müspet katkıda bulunmak isteyen bir avuç fikir adamıyla birlikte, "siyasî tesirden uzak, neşriyatı ve umumi konferanslarıyla milletin demokratik terbiye almasına yardım eden hür bir müessese"nin kurulmasının zaruri olduğu kanaatindeydi. Bu nedenlerle Başgil, cemiyetin kuruluşunda Ahmet Emin Yalman'la beraber çalışmayı uygun buldu. "*Aynı yolun yolcuları birleşip Hür Fikirleri kuracaklardı* (Başgil, 1966; 64)."

Bu birlikteliğin sonucunda, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1 Ekim 1947'de Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman önderliğinde (Cemiyet, Ahmet Emin Yalman'ın organizasyon yeteneği ve sosyal kişiliği, Ali Fuad Başgil'in entelektüel desteği ve itibarı üzerine inşa olmuştu) "*siyasete karışmaksızın her türlü totaliter gidişe ve taassuba karşı çıkmak*" amacıyla (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000, cilt 2 1941–1960, s. 128), cemiyet merkezi olarak İstanbul'u uygun bulan ve aralarında "*bir fikir ve kanaat birliği olan*" şu isimler tarafından kuruldu. Ahmet Emin Yalman, Ahmet Rauf Hotinli, Ali Fuad Başgil, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, Osman Fethi Okyar, Necdet Raif Meta, Tevfik Remzi Kazancıgil, Görey Yavuz, Fahri Fındıkoğlu, Şinasi Hakkı Erel, Selim Ragıp Emec, Muvaffak Benderli, Nihat Reşat Belger, Süreyya Ağaoğlu, Enver Adakan. Kurucular arasında yer alan şu isimler de Cemiyetin ilk idare heyetini oluşturmaktaydılar: Başkan Ali Fuad Başgil, Başkanvekili Nihat Reşat Belger ve üyeler Enver Adakan, Mehmet Ali Sebük, Süreyya Ağaoğlu, Burhan Apaydın, Yavuz Görey, Osman Fethi Okyar ve Muvaffak Benderli (Başgil, 1949; 10–11).

Bir sivil toplum örgütü olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin teşekkülüne duyulan ihtiyaç Cemiyet'in Ali Fuad Başgil tarafından hazırlanan kuruluş beyannamesinde şöyle nitelendirilmekteydi: “*Devrin totaliter rejim istidatları ve propaganda hücumları karşısında iyi niyetli insanların birleşmesi ve hak, hürriyet müdafaası uğrunda tek bir fikir cephesi teşkil etmesi bugün artık medeni ve insani bir vazife olmuştur. İşte “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti” bu vazifeyi yerine getirmek isteyen vatandaşlara bir hizmet kadrosu ve bir faaliyet muhiti olmak üzere kurulmuştur (Binark, 2000; 3).*”

Genel gayelerini; “*hürriyet aşığı*” fertler arasında bir ülkü birliği yaratmak, hak ve hürriyetlerin sağlam teminatlar kazanabilmesi için çalışmak ve her türlüşünden totalitarizme ve taassuba karşı olmak şeklinde formüle eden Cemiyet, mücadele alanı olarak da fikrî mecrayı seçmişti. Beyannamelerinde arzuladıkları hedeflere ulaşmak gayesi ile izleyecekleri yöntemler şöyle sıralanmıştı: “*Cemiyet, politika cereyanlarının ve parti mücadelelerinin dışında kalmayı ve gayelerine sıf inandığı prensipler üzerinde fikir münakaşasına ve kalem mücadelesine girişmek suretiyle yürümeyi vazife edinecektir. Bu yolda çalışma vasıtalarımız: Konferanslar, münazaralar ve müsabakalar tertiplemek; mecmua, broşür, bülten ve kitap neşretmek. Gerek memleket içinde gerek dışarıda cemiyetin gaye ve prensiplerine uygun suretle çalışan teşebbüs ve teşekküllerle mesai ortaklığı yapmak olacaktır (Başgil, 1948; 46).*”

Öte yandan cemiyetin kuruluşu siyasî, entelektüel ve sosyal muhitlerde büyük bir ilgi uyandırdı. Profesör, muharrir, fikir ve aksiyon adamlarından mürekkep cemiyet, kısa zamanda bir akademi gibi faaliyet göstermeye başlamış ve daha sonra iktidara, siyaset dışından etkili bir muhalefet yöneltmişti (Başgil, 1960; 191). HFYC'nin kuruluşuna, dönemin İstanbul gazeteleri ve dergileri sayfalarında, “*son günlerin fikir hayatımızdaki en mühim hadisesi*” olarak geniş yer ayırdı (Tasvir, 2 Ekim 1947; Vatan, 2 Ekim 1947; Son Posta, 2 Ekim 1947; Yeniden Doğuş, Ağustos 1947). Bu alaka ve ilgide cemiyet başkanlığına Ali Fuad Başgil'in getirilmesinin payı büyüktü. Daha sonraki yıllarda Cemiyet'in yayın organı gibi hizmet görecek olan *Vatan Gazetesi*, HFYC'nin kuruluş haberini ilk sayfasında ve manşetten şu şekilde vermekteydi: “*Hak ve hürriyet fikrini kökleştirmek yolunda, Türk Liberalizmi Fikri Cephesini Kurmuştur (Vatan, 2 Ekim 1947).*”

Felsefesi ve kuruluş beyannamesi ile HFYC

HFYC'nin iki kurucusu da daha Cemiyetin teşekkülünden önce taraflarını “demokrat muhalefet” olarak belirlemişti. Başgil, bilimsel çalışmalarında

ve gazetelerde yer alan makalelerinde demokrasi, özgürlük, laiklik gibi tek partinin uygulamada başarısız olduğu ilkeleri işlerken, Yalman da başyazarı ve sahibi olduğu Vatan Gazetesinde bu muhalefete destek veriyor, tek partinin siyasetini eleştiriyordu. Özellikle Başgil, HFYC mesaisinden çok daha önce iktidarın “dikkatini” çekmeyi başarmıştı. Ancak, buna rağmen, şartlar ve tehditler ne olursa olsun Başgil’in inancı demokrasiye geçiş sürecine müspet katkılar yapmak gerektiği idi. Ve bu katkıyı, ancak, her türlü siyasî tesirden uzak, hür bir müessese marifetiyle totalitarizmin her türüsüne ve totaliter her türlü eğilime karşı çıkararak yapabiliirdi (Başgil, 1966; 64). Çünkü böyle bir tercih bir taraftan HFYC’ye daha geniş bir hareket alanı sunarken, diğer yandan da Cemiyet’in, hürriyete yönelik taarruzların kaynağına bakmaksızın onlarla mücadele edebilmesini mümkün kılıyordu.¹

Öte yandan, Cemiyet’in kuruluş aşamasında, kurucuların dış konjonktüre ilişkin düşüncelerinin de önemli bir yeri vardı. Birinci Cihan Harbi’nden beri yükselen totaliter sistemlere karşı duydukları endişe onları böyle bir cemiyet kurmaya yöneltti. Bir taraftan liberal fikir ve prensipleri yıkmayı diğer taraftan hürriyet idealini kirletmeyi hedefleyen bu hak ve hürriyet düşmanı ideolojilerin İkinci Dünya Harbinin bitmiş olmasına rağmen insanlığa ve medeniyete yönelttiği tehdit devam ediyordu. Ancak, küçük bir profesyonel politikacı grubu tarafından temsil edilen sağ veya sol totalitarizm karşısında hürriyet sever çoğunluklar örgütlü olmamanın verdiği tehlike içinde bulunmaktaydı. HFYC’nin kuruluşunun gayesi, bu yüzden, “*devrin totaliter rejim istidatları ve propaganda hücumları karşısında iyi niyetli insanların birleşmesi, hak ve hürriyet müdafası için tek bir fikir cephesi teşkil etmesi ve bu vazifeyi yerine getirmek isteyen vatandaşlara bir hizmet kadrosu ve bir faaliyet muhiti*”nin tesis edilebilmesiydi (Başgil, 1949; 3).

Milletin özgürlük ve demokrasi ideallerinden haberdar edilmesi amacıyla teşekkülüne ihtiyaç duyulan Cemiyet’in kimliği de Başgil ve Yalman’ın etkisiyle ve yukarıdaki amaçlar doğrultusunda şu ilke etrafında şekillenmekteydi. “*Her türlü totaliter gidişe ve fikrî taassuba karşı cephe almak* (Gökalp, 1963; 114).”

Bu ilkenin temel referansını temsil ettiği Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin kuruluş gayesini belirten beyanname ise Ali Fuad Başgil tarafından hazırlanmıştı (Binark, 2000; XII). Prensipler kısmında özgürlük, aile ve

1 Ancak, bu, kurumsal bir tavırdı. Üyelerin siyasetle olan ilgileri devam etmekteydi, nitekim 14 Mayıs 1950’de HFYC üyesi 24 kişi DP listelerinden mebus seçilmiştir. BAŞGİL: *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, 194.

dezavantajlı gruplara yaptığı vurgu ile Beyanname bir Ali Fuad Başgil eseri olduğunu tüm yönleri ile göstermektedir. Türkiye’de hürriyet mücadelesi içinde önemli bir yere sahip olan beyanname, yine beyannameye belirtilen, Cemiyet’in temel iki gayesine ulaşmak üzere formüle edilmiş şu maddelerden oluşmaktaydı.

Cemiyet’in ilk gayesi onun memleket dâhilindeki amaçlarını ifade etmekteydi. *Hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir tesanüt ve ülkü birliği yaratmak ve bu sayede nimetlerin en mukaddesi olan hürriyet nimetini ister sağcı ister solcu bütün totaliter düşmanlara karşı elbirliğiyle müdafaa ve korumak, memlekette hür ve serbest düşünme istidadının gelişmesine hizmet etmek* (Başgil, 1948; 46 – 50).

Cemiyet’in ikinci gayesi ise onun uluslararası niteliğiyle ilişkilidir. “Dünya yüzünden totaliter usullerle bunlara emel teşkil eden dar ruhlu ideolojilerin yarattığı zalim taassupların kalkmasına yardım etmek, dünya liberalleri safında yer almak, insanlığın binlerce yıldır biriktirdiği moral medeniyeti müdafaa edenler ordusuna küçükte olsa bir destek vermek. Cemiyet’in ikinci gayesini onun Dünya Liberaller Birliği’yle olan bağlantısı ışığında anlamak gerekir. Bu amaca uygun olarak Cemiyet, Dünya Liberaller Birliğinin çalışmalarına da iştirak etmiş, temsilciler göndermiştir (Yalman, 1970; 112).

HFYC Kuruluş Prensipleri

Bu gayelere ulaşmak yolunda beyannameye belirtilen prensipler liberalizmin temel ilkeleriyle örtüşmektedir. İlk olarak, beyanname, bireycidir. Toplumunu oluşturan bireyi, rasyonel kararlar alabilen, herhangi bir gücün ve sayetine ihtiyaç duymayan bir varlık olarak tanımlar. Beyanname “*insan, akıl nuruna ve irade kudretine sahip, iyiyi ve kötüyü seçme istidadı ve mesuliyetini duyma kabiliyeti ile mücehhez* (madde 1.); *bedenî, fikrî ve manevî kuvvet ve kabiliyetlerini aklının erdiği ve gücünün yettiği yolda serbestçe inkişaf ettirme kudretine* (madde 4.) *sahip bir mahlûktur*” der. Beyanname için birey medenî bir cemiyetin varlığının ölçüsüdür ve cemiyette yaşanan istikrarsızlıklar ya da başarısızlıklar karşısında bireycilikten vazgeçilmesi daha büyük fenalıkların gerçekleşmesi tehlikesini içinde barındırmaktadır. Beyanname bu ilkeyi şöyle ifade eder: “*Medeni bir cemiyetin varlığı, otoriter bir tehdit ve cebre değil ancak fertlerin idrak ve basiretine, vazife ve mesuliyet duygusuna olan güvene dayanır. Böyle bir güvenden doğabilecek mahsurlar, otoriter bir vasilik zihniyetinin yaratacağı fenalıklardan kat kat ehvendir*” (madde 7) (Gökalp, 1963; 116). Başgil için böyle bir formülasyonun değeri, cumhuriyetin toplumun değerlerini hiçe sayan devrimlerinden ferdi korumasından kaynaklanıyordu.

İkinci olarak, özel mülkiyet de beyannamenin vurgu yaptığı değerlerden biridir. Ancak cemiyet, sadece özel mülkiyeti ve bireyi değil aileyi de cemiyetin temel unsurlarından biri olarak saymaktadır (madde 3.). Beynamede aileye yapılan vurgu Başgil'in dünya ve siyasete yüklediği anlamla ilgilidir ve “*cemiyetin hakikî temeli, insan şahsına ve vatandaşların emekleri mahsulü olan şeyler üzerindeki tasarruf haklarına ve aileye saygıdır*” (madde 3.) şeklinde ifade edilir. Diğer yandan, yine üçüncü maddenin devamında “hükümetlerin ilk ve en esaslı vazifesi camiada bu saygının hükümran olmasını sağlamaktır” derken iktidarın da aslı görevi tespit edilir. Böylece bireye, mülkiyete ve aileye sadece devletten yöneltilebilecek tehdidin değil cemiyetten yöneltilebilecek tehditlerin de engellenmesine çalışılır. Devam eden maddelerde ise, “*ferdin, bedeni, fikri ve manevi kuvvet ve kabiliyetlerini aklının erdiği ve gücünün yettiği yolda serbestçe inkişaf ettirmeye hakkı vardır*” (madde 4), “*cemiyet nizamunun fazilet, ehliyet, say ve hizmet esasları üzerine oturması ve içtimai istifa siyasetinin bu esaslara göre ayarlanması lazımdır*” (madde 5) denilerek, özel mülkiyetin güvence altına alındığı piyasanın gerekleri sıralanır (Başgil, 1949; 6).

Beyanname özel mülkiyete ve bireye yaptığı vurgunun bir neticesi olarak piyasacıdır. Beynamede piyasa yerine daha vurgulu “*iktisadî hürriyet*” kavramı kullanılmıştır. İktisadî hürriyet, bireylerin teşebbüs ve çalışma serbestliklerinin engellenmediği ve devletleştirmenin ancak ferdî ve hususî teşebbüs sahası dışında kalmasında hakikî ve milli bir zaruret olan işlerle, iktisadî rekabetin faydalı bir rol oynamasına ihtiyaç göstermeyen hallerde gerçekleştirildiği bir yapıyı işaret eder. İktisadî hürriyetin keyfi nedenlerle engellenmesi, siyasî hürriyetlerin yok olmasına neden olacağı gibi, sefalet de yol açacaktır. Bu nedenle cemiyet, devlet sermayedarlığı veya kontrolüyle ya da kartel ve tröstler aracılığıyla iktisadî hürriyetin yok edilmesinin (madde 10) karşısındadır. Diğer yandan, ferdî istediği mesleği seçme hakkı, ferdî teşebbüse geçme hakkı, ihtiyaçlarını memleket içinde istediği kaynaktan tedarik etme serbestliği ana hak ve hürriyetlerden sayılarak piyasa ekonomisine yapılan vurgu güçlendirilmiştir (madde 9).

Beyannamenin önemli vurgularından biri de sınırlı devlet üzerinedir. Hem yedinci hem de sekizinci maddede bu vurgu görülür. Ferde güven üzerine kurulu medeni sistemin aksaklıklarında bile, devleti göreve çağırılmaktan, onun daha büyük bozukluklara neden olabileceği endişesi ile imtina edilir (madde 7). Sekizinci madde sınırlı devlet talebini çok daha açık bir şekilde ortaya koyar. “*Devlet, cemiyetin emniyet ve selametinin ancak bir vasıtası ve umumî menfaatlerin hadimidir. Binaenaleyh, devlet, vatandaş camiasının üstünde ve*

umumi efkâr ve kanaatlerin dışında bir kudret iddiasında bulunamayacağı gibi; fertlerin ana hak ve hürriyetlerine aykırı bir gidiş de alamaz” (madde 8).

Son olarak, Cemiyetin beyannamesi, siyasî açıdan pür liberal ilkeler taşıırken ve iktisadî özgürlüğü onun siyasî özgürlüklerle olan yakın ilişkisi nedeniyle şiddetle savunurken, bazı alanlarda korumacı bir nitelik de gösterir. Beyanname, sekizinci maddesinde, kadın işgücü ve çocuk emeğine dair görüşünü belirtir. “İktisadi zaruret dolayısıyla iş hayatına atılma mecburiyetinde olan kadınların, küçük yaştaki gençlerin... Cemiyetten himaye görmeye hakları vardır.” On ikinci maddede işçi ve çiftçilerin yaşama tarz ve imkânlarının, iktisadî durumlarının geliştirilmesi gereği dile getirilir. “Çiftçi ve işçinin çalışma ve yaşama tarz ve imkânlarını devamlı suretle ıslah etmek milli bir vazifedir. Say ile sermayenin hakları, vazife ve menfaatleri birbirini tamamlar. Binaenaleyh sermayedar ve işçinin şuurlu bir müsavere teşkilatı ile işbirliği yapmaları... Cemiyetin gelişmesi için hayati bir şarttır (Başgil, 1949; 5 - 6).”

Hür Fikirler Mecmuası

HFYC'nin fikir hareketleri içinde önemli yer kazanmasını sağlayan *Hür Fikirler* adlı bir mecmuanın yayınlanması Cemiyetin yaptığı ilk geniş katılımlı toplantıda gündeme gelir (Vatan, 1 Şubat 1948). Ali Fuad Başgil'in sahipliğinde yayınlanan derginin değindiği konular ve seçilen yazılar ve temalar açısından Ali Fuad Başgil tarafından yönlendirildiği açıktır. Kuruluş sürecinde yazı işleri müdürlüğünü Kemal Cündübeyoğlu yürütürken, diğer idari görevleri M. Ali Sebük, Osman Fethi Okyar, Nesterin Dirvana ve Nejat Özgür üstlenmişti (Başgil, 1948; 3). Ancak, ilerleyen aylarda, derginin idari kadrosu, Nejat Özgür dışında tamamen değiştirilecek; İsmet Akgün, Nezahet Ege ve Dünder Akünal neşriyat komisyonu üyeliklerine getirilecekti. *Hür Fikirler Mecmuası*, ilk sayısı Kasım 1948'de olmak üzere, sadece 11 sayı yayınlanabilmiş; ilk sayısı 51, daha sonraki sayıları 48 sayfa çıkmıştır. Mecmuanın altıncı ve yedinci sayıları (Nisan-Mayıs 1949), Cemiyetin yıllık kongresi dolayısıyla yapılan çalışmalar nedeniyle, bir arada yayımlanmıştır.²

2 *Hür Fikirler Mecmuası* son sayısı Eylül 1949'dur. Etkili bir yayın olmasına rağmen niçin bu kadar kısa soluklu olduğu sorusuna verilebilecek net bir cevap yoktur. Cemiyetin 19 Şubat 1950'de, *Hür Fikirler Mecmuası*'nın yayın hayatına son verildikten kısa bir süre sonra toplanan kongresinde “cemiyetin faaliyetinin kifayetsiz olduğuna” ilişkin tenkitler yöneltilmiş, ancak Mecmuaya ilişkin bir tartışma yaşanmamış ya da görüş belirtilmemiştir. Bu durum, Mecmuanın ilk sayısında ifade edilen: “cemiyetin başlıca hizmet ve faaliyet organı” olma niteliğinin azalarca pek ciddiye alınmadığını göstermektedir.

Hür Fikirler Mecmuası'nın yayımına son verilmesine ilişkin öne sürülecek en makul iddia, finansal zorluklar olabilir. Çünkü Cemiyetin 1 Şubat 1948'de yaptığı ilk umumi heyet toplantısında bile, giderleri gelirlerinin iki katı görünmektedir.

Hür Fikirler, Cemiyetin gayelerine ulaşması yolunda, fiil ve hareket hürriyetinin garanti edilmesinde ve ifade hürriyetinin kullanılmasında önemli bir platformdu. Cemiyet üyeleri, *Hür Fikirler* aracılığıyla mühim bazı çalışmalarını okuyucularla daha kolay paylaşma fırsatı buldu. Mecmua akademik hürriyet, şahsın masuniyeti, matbuat hürriyeti, insan hakları ve ifade hürriyeti gibi yokluğu şiddetle hissedilen hürriyet alanlarına ilişkin yayınlar içeriyordu. Sadece Cemiyet içinden değil dışarıdan da çalışmalar kabul ediliyordu, bunun tek şartı bu çalışmaların hürriyetperver bir nitelikte olmasıydı.

Başgil için *Hür Fikirler*'in çok önemli bir anlamı vardı. Ona göre, *Hür Fikirler*, Cemiyetin “başlıca hizmet ve faaliyet organıydı” ve “hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir tesanüt ve ülkü birliği yaratabilmek” ancak böyle bir organın varlığı ile sağlanabilirdi. Başgil derginin ismi üzerinden yaptığı izah- ta dergiye ve hür fikre olan ihtiyaçtan şöyle bahsetmekteydi:

... (İ)yi düşünür, tarihe ve hususiyle, iki dünya harbi arası devre dikkatle bakarsak; fiil ve hareketlerden evvel fikir hayatı hür olmaya muhtaçtır. Ve memleketlerde fiil ve hareket esareti, hakikatte, fikir esaretinin bir neticesidir. Bundan dolayıdır ki, her şekliyle istibdat, türeyip tutunmak için, serbest fikirlere tırpan atmakla işe başlar: İnsanlar arasında laik veya dinî taassuplar yaratır. İhtiras ve iptila redaetlerine olabildiğince yol açar. Ham hayal, indî ve kalbî hükümlere kıymetler üstü kıymet verir...

İşte *Hür Fikirler* bu nevi esareten kurtulmuş sırf tecrübî ve rasyonel zekânın ışığı altında düşünümlüp yoğrulmuş fikirlerin yayımını temine çalışacaktır (Başgil, 1948; 2-5).

Hür Fikirler dergisi ilk sayısıyl birlikte dikkat çekici yazılar ve görüşlerin yer aldığı bir yayındır. Bu nedenle bu yazılardan bazılarını kısaca olsa da değinmek gerekir. İlk sayının öne çıkan yazısı, Necati Erkuur'un Walter Lippmann'dan tercüme ettiği “Şahsın Masuniyeti” makalesidir. Lippmann şahsın masuniyetini sağlayan “altın yasa”dan söz eder. Bu yasa kısaca “sana yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma” üzerine inşa Kantçı bir yaklaşımdır. İnsan “eşyadan mahiyet itibari ile mutlak olarak apayrı, şahıslar olarak telakki edilmelidir (Lippmann, 1948; 23.)” Kemal Cündübeyoğlu ise, “Matbuat Hürriyeti” yazısında, Hüseyin Cahit Yalçın'dan aktardığı paragrafta “matbuat hürriyeti ile milletlerin refahı arasındaki rabıtayı görmeyenler ya cehalet ya da fikri batıl dolayısıyla kör olmuş kimselerdir” derken özgürlükler ve refah arasındaki ilişkinin bir kez daha altını çizerek (Cündübeyoğlu, 1948; 30).

Mecmuanın bir başka yazısında Yalman, “*Liberallik Modası Geçmiş Bir Gidiş midir?*” sorusunun cevabını arar. Yalman, genel olarak ifade edilen

“liberalizmin, dünya tarihindeki görevini yerine getirdiği ona artık gerek olmadığı” yönündeki eleştirileri cevaplamak ister. Yalman’a göre “muayyen sınıf ve zümrelere dayanır bir parti diktatörlüğü kurmak, hususi teşebbüsü kaldırmak, her şeyi tedrici suretle devletleştirmek, memurlaştırmak ve kırtasiyecileştirmek anlamına gelen sosyalizm oldukça,” hak ve özgürlüklerin hamisi olarak liberalizme her zaman ihtiyaç olacaktır (Yalman, 1948; 56).

Dergide, ifade edilen bir başka farklı görüş ise cumhuriyet dönemiyle hesaplaşır: “Şimdi düşünüyoruz, Tanzimat hareketi ve Fermanından, Meşrutiyetten ve onun getirdiği Kanun-i Esasi’den beri memlekette hürriyeti ve demokrasiyi, her türlü tecavüz ve ihlallerin üstünde kalan bir mutlak riayet şansına kavuşturma hususunda sistemli bir fikir hareketi ve tatbikatı” olarak ne yapılmıştır (Savcı, 1948; 72).

Dergide sıklıkla tercüme yazılar da yer almaktaydı. Hürriyet ve demokrasi meseleleri sadece Türkiye merkezli değil, başka ülkelerin tecrübeleri de göz önünde bulundurularak takip edilmekteydi. İktisadi meseleleri de, Amerika’dan İngiltere’ye yabancı ülkelerin deneyimleri çeşitli tercüme vasıtasıyla işlenen konular arasındaydı.

Başgil’in “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*” makalesi ise tek parti iktidarının eğitim politikalarına yöneltmiş ciddi tenkitlerle doludur:

Otokrasiler başı dik anlı açık vatandaş tipinden hoşlanmazlar... Daha ilk yıldan itibaren memleket çocuklarının masum kafaları otokrasi şeflerinin harikuladeleştirilen menkıbe ve methiyeleriyle doldurulmuştur... (böylece) emir kulu haline gelen mektep yalnız çocuklar için değil milli camia ve hatta insanlık için bir mezbahadır.... Görülüyor ki, demokrasi ve otokrasi arasındaki fark, insan varlığına bakış, hayat ve cemiyete mana veriş farkıdır.... Resmî ağızlardan iddia edilmesine rağmen, yirmi seneden beri icra edilen maarif ve mektep siyaseti tamamıyla otokratik esaslar üzerinde yürütülmüştür... (M)ektep, ahlak ve maneviyat bahsinde, Batılı bir anlayışla laik değil, hayvanlara yaraşan bir tabir ile amoraldir (Başgil, 1949; 393 – 397).

Başgil ve Cemiyetin Günün Meselelerine Bakışı

HFYC, üstlendiği “demokratik muhalefet” misyonunun ve demokrasiye geçiş sürecinde yapmak istediği müspet katkının bir sonucu olarak dönemin tartışmalı birçok konusunda önemli faaliyetler yürütmüştü. Cemiyet, kaynakları ölçüsünde, hangi alanda bir hürriyet ihlali yaşanıyorsa, kamunun ilgisini bu ihlale çekebilmek için faaliyetlerde bulunmaktaydı. İdare Heyetinin tertiplelediği geniş katılımlı kongrelerle, birçok hürriyet ihlali geniş çaplı münazara edilmekteydi. Bununla birlikte, Cemiyet, yaptığı bu tartışmaların kamuya ulaşmasını kolaylaştırmak için, hemen her kongre sonunda bir

beyanname neşretmekteydi. Beyannameler genellikle Ali Fuad Başgil'in kaleminden çıkıyordu.

Cemiyet'in kongre ve beyanname serisine başladığı ilk alan üniversitelerdi. Tek parti iktidarının diğer birçok alan gibi üniversiteleri de vesayet altında tutması onları hür kurumlar olmaktan uzaklaştırmıştı. HFYC, iktidarın bu yıpratıcı etkilerini telafi edebilmek amacıyla, 29 Nisan 1948'de Ali Fuad Başgil başkanlığında toplandı. Uzun süren istişarelerden sonra Cemiyet, üniversite muhtariyeti hakkında Başgil'in kaleme aldığı cesur bir beyanname yayınladı.³

Öte yandan, Cemiyet'in iki beyannamesi hem liberal demokrat hem de muhafazakâr ilkeler açısından özel bir önem taşır. İkisi de 1949 yılı içinde neticelendirilen bu faaliyetler sonunda, ülkenin liberal demokrat ve muhafazakâr mirası içinde önemli yerleri olacak iki ayrı beyanname neşredilmiştir; "*Dil Meselesi*" ve "*Şahıs Hürriyet ve Masuniyetinin Teminatı*" beyannameleri. Bunlar, Cemiyet'in baskıcı uygulamalar karşısında aldığı cesur muhalif tavrın en açık ifadeleridir.

Dil Meselesi

1940'lı yılların gündemini işgal eden konulardan biri de dil meselesiydi. 1930'lu yıllarda başlayan öz Türkçe akımı, 40'lara gelindiğinde çok tahripkâr bir nitelik kazanmıştı. Bürokratlar eliyle yürütülen bu yeni Türkçe yaratma akımı, çeşitli nedenlerle üniversite çevresinden ve aydınlardan da destek görmekteydi. Geline aşamada Türkçe, hızla, millet dili olmaktan uzaklaşarak, bir zümre dili olmaya doğru ilerlemekteydi (Başgil, 1949; 9).

1945 sonbaharında, Başgil, Türkçe meselesiyle ilgili, ilk ikisi *Cumhuriyet*'te sonuncusu ise *Vatan*'da olmak üzere sert üsluplu üç yazı yayınladı.⁴ İktidarın Türkçeye yaptığı müdahalelerin yersiz olduğu, dilde reform yapmanın hükümetin işi olmadığı ve bir dilin kendi bünyesine has tekâmül

3 ...“(Ü)niversiteler yüksek ilim ve marifet ocağıdır. Ve bu ocağın temeli de her türlü otoriteye karşı istiklal ve muhtariyettir. ... (M)üdahaleye uğrayan bir üniversite için ilmi muhtariyet, ... Süslü bir etiketten başka bir şey değildir.

(Ü)niversitenin hocaları kanaat ve içtihatlarını hiçbir korkuya ve endişeye kapılmadan tam bir serbestlikle söyleyebilmeli, ... Tıpkı meclis kürsüsündeki bir mebus gibi mutlak bir masuniyeti haiz olmalıdır.

(E)bedi hakikat yalnız akidelerce kabul olunan hakikatlerdir. İlmi hakikatler hususi ile içtimai ve siyasi ilimlerin hakikatleri ise hep izafidir zaman ve mekân ile hayat ve hakikat telakkileriyle kayıtlıdır. ...Dün hakikat olan bugün batıl; bugün batıl olan da mümkündür ki... Yarı müdafaa edilsin.” *Üniversite Kürsülerinde Tadrîs Hürriyeti*, (İstanbul, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1948), 2-3.

4 Bu yazılar: “Türkçe Meselesi”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1945; “Gene Türkçe Meselesi”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1945; “Türkçe Meselesi”, *Vatan*, 29 Kasım 1945.

kaidelerine tabi olarak inkişaf ettiği fikrini işleyen bu makaleler, kamunun dikkatini çekti. Başgil, hükümeti, “Dil Kurumu”nu, dil politikalarını tenkit ediyor ve öz Türkçe adıyla yeni kelimelerin hazırlanmasına, bunların resmî kanallar aracılığıyla kullanılmaları için çaba gösterilmesine karşı çıkıyordu. Ona göre, Dil Kurumu, hükümetin kapıldığı uydurma dil sevdasına ilmi gerekçeler bulmaktan öte bir vazife ifa etmemekteydi (Başgil, 1948; 17 – 19).

Dile yeni bir kelime sokmanın ya da eski bir kelimeyi çıkartmanın ne dildincinin ne dildilerden mürekkep bir heyetin ne de bir dil akademisinin işi olduğu kanaatindeki Başgil farklı bir fikre sahipti. O, bazı dildilerin resmî kanallarla dile müdahale etmeleri ve bunu ilmi gerekçelerle savunmaları yerine, hazırladıkları ilmî ve edebî eserlerde kullandıkları terimlerle serbest dil piyasasına çıkmalarını tavsiye ediyordu (Başgil, 1948; 19).

Tek parti basını kalemlerinin sert eleştirilerine maruz kalan Başgil’in bu yazıları, diğer yandan büyük destek de görmekteydi. Tek partinin gayri ilmi olarak takip ettiği dil politikasına karşı gösterilen muhalefet, genel bir tenkit kampanyasının başlamasını sağladı. Dil meselesi ile başlayan bu hava çok partili siyasî hayat ve daha fazla özgürlük talebi gibi meselelere de kök vermekteydi (Başgil, 1966; 47).

İktidarın baskıcı tutum sergilediği bu konuya Başgil’in ilgisi HFYC’nin başkanlığını yaptığı dönemde de devam etti. Cemiyet azaları da, dilin bir parti, hükümet ya da politika işi olmadığı inancıyla, bu konuda iktidarı tenkit eden faaliyetler yürütülmesi gerektiğini ifade etmekteydiler. Cemiyet, bu konudaki ilk girişimini, 1948 Haziranında hazırladığı bir anketle gerçekleştirdi. Bu anket, Türk dili hakkında aydınların görüşünü alıp, ilmi ve umumî bir dil kongresi düzenlemek gayesiyle hazırlanmıştı (Gökalp, 1963; 123). Ancak, Cemiyetin dil kongresi o yıl düzenlenemedi. Çünkü İstanbul Muallimler Birliği de aynı konu ile ilgili bir kongre toplamak üzereydi. Cemiyet, kendi kongresini erteleyerek, İMB’nin faaliyetine iştiraki uygun gördü. Ancak bu faaliyetten sonra da, Cemiyet’in dil meselesine duyduğu ilgi devam etti. Vatandaşların uydurma bir dili kullanmaya cebrolunması, Cemiyet için, insan hak ve hürriyetlerine açık bir şekilde aykırıydı (Başgil, 1949; 193). Aynı yılın yaz aylarında, Başgil’in 1945’de kaleme aldığı, büyük alaka gören, üç makalesi *Türkçe Meselesi* adıyla Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı olarak yayımlandı (Vatan, 12 Ocak 1949).

Cemiyet’in dil meselesiyle ilgili bu hassasiyet; çalışmaların üzerinden altı ay geçtikten sonra ne iktidarın ne de muhalefetin tutumunda müspet bir gelişme olmamasından dolayı, idare heyetini tekrar bir dil kongresi hazırlığına

yöneltti (Başgil, 1949; 195–196). 15 Ocak – 12 Şubat 1949 döneminde üç toplantı halinde gerçekleştirilen kongrenin ilk gününde, bu konuyla ilgili beyanname hazırlanması için Ali Fuad Başgil, Abdulkadir Karahan, Burhan Apaydın, Celal Apaydın ve Muvaffak Benderli’den oluşan bir komisyonun oluşturulması kararlaştırıldı (Vatan, 16 Ocak 1949). Kongre sonunda komisyonun hazırladığı rapor üyelerin tümünün ittifakıyla kabul edildi. Hür Fikirler Mecmuası’nın bir sonraki sayısının da dil meselesine ayrılmasına karar verildi (Başgil, 1949; 199).

Hazırlanan beyanname, Başgil’in Cemiyet tarafından yayınlanan *Türkçe Meselesi* eseriyle büyük benzerlikler göstermekteydi. Beyanname, Cemiyet’in, “bir zümre görüşünü rehber olarak hükümetin dile müdahalesine, otorite ve kanun yoluyla “Öz Türkçe” adı altında uydurma bir dilin tesisine ve yine aynı zümrenin takip ettiği, kendi menfaat ve çıkarları doğrultusundaki “tek kitap” usulüne taraftar olmadığını” ilan etmekteydi (Başgil, 1949; 200–206).

Şahıs Hürriyet ve Masuniyetinin Teminatı

Cemiyet’in teşekkülüyle beraber üzerinde önemle durduğu meselelerden biri de, şahıs hürriyet ve masuniyetinin teminatıdır. Aynı zamanda, devletçi, baskıcı bir rejimin keyfi uygulamalarının neden olduğu ihlaller nedeniyle, bu mevzu, Cemiyet’in ilk ele aldığı konulardan da biridir. Cemiyet’in çalışma programının hazırlanmasından sonra tertip edilen ilk konferans, Başgil’in 27 Kasım 1947’de verdiği “*Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*” konferansıdır (Başgil, 1948; 5).

Başgil, bu çalışmasında, Cemiyetin kimliğine ilişkin bir bilgiyi de dolaylı olarak ifade eder. Vatandaş hükümet ilişkisinin boyutlarını tartışırken, hükümetin/devletin çıkarlarını kollayan sistemleri bir tarafa koyar; vatandaş çıkarlarını gözeten liberal devleti diğer bir tarafa ve ikincisini olumlar. O, “bu rejimde, vatandaş ile hükümet arasındaki münasebet, bir hâkim ve mahkûm münasebeti değil, fakat bir gaye ve vasıta münasebetidir. Liberal devlette gaye vatandaş; vasıta hükümettir ve vasıtalar gayeye hizmet ettikleri müddetçe meşru olurlar” der. Buna göre, liberal rejimlerde hükümetin faaliyet ve salahiyet sahasıyla, ferdî hayat sahası, birey lehine bir sınırla birbirinden ayrılır. Hükümet müdahalesinin girmedığı bu ferdî hayat sahasında vatandaş, fikrî ve moral bütün kuvvet ve faaliyetlerini serbestçe kullanıp inkişaf ettirme hakkına malik olur (Başgil, 1948; 9–11). Başgil’e göre ferdî hayat sahası bu hakka “hürriyet” denir.

Cemiyet, bu konferanstan yaklaşık iki yıl sonra, görülen lüzum üzerine, aynı konuyu daha etraflıca ele alma ihtiyacı duyar. HFYC idare heyeti, “*ülkede hüküm süren ceza mevzuatının hem bir imtiyazlılar zümresi türettiği, hem de resmîyet mihveri etrafında bir terör havası yaratarak vatandaş hürriyet ve masuniyetlerini adeta ortadan kaldırdığı*” kanaatindedir. Öte yandan, muhalefete ve tenkide gösterilen müsamahalı tutum, Cihan Harbinin demokrasiler tarafından kazanılması nedeniyle, iktidarın içinde bulunduğu, hukukî değil, politik fiilî bir vaziyettir (Başgil, 1949; 12). Bu güvencelerden yoksun vaziyet karşısında, Cemiyet tarafından, 5 Aralık 1949’da olağanüstü bir toplantı tertiplenir. Toplantıda, ceza mevzuatı karşısında şahıs hürriyet ve masuniyeti meselesi ele alınır ve bu mevzuda hazırlanacak bir beyannamenin 12 Aralık’ta neşredilmesine karar verilir (Vatan, 16 Aralık 1949).

Beyanname, anayasanın sahip olduğu hürriyet ve masuniyet hükümlerinin, ceza mevzuatı marifetiyle, iktidar ve onun çevresindekilere mahsus birer imtiyaz haline getirildiğini söyler. Buna göre, “*yaklaşık yirmi yıllık totaliter gidişli bir idarenin düşünce ve endişelerine göre tertiplenip ayarlanan bu mevzuatın hedefi ve himaye mihveri, vatandaş olmaktan ziyade, iktidar adamları ve resmi kuvvetlerdir.*” Bu bakımdan, ceza mevzuatının memurlar ve idare lehine tesis edilmiş yapısı, Türkleri, evvela memur ve gayri memur diye iki zümreye ayırmakta ve sade vatandaş üzerinde bir memur sultanı yaratmaktadır (Başgil, 1949; 6–10).

O günkü ceza mevzuatına getirdiği bu sert ve çarpıcı tenkitler nedeniyle, bu beyannamenin hürriyet metinleri içinde önemli bir yeri vardır.

Bir Fikir Hareketi Olarak HFYC

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, bir fikir hareketi olarak Türk siyasî hayatında önemli bir yer bulamamış olmasının ve dolayısıyla az bilinirliğinin bazı nedenleri vardır. Kısa bir dönemde önemli faaliyetler yürütmesine, Liberal Enternasyonal gibi uluslararası kuruluşlarla yakın bağları olmasına rağmen siyasî hafızada yer alamaması ve Başgil ile Yalman’ın buradaki mesailerine üzerine düşünmek gerekir.

İlk olarak, Cemiyet her şeyin hızla tecrübe edildiği bir süreçte faaliyet gösterdiğinden, bu döneme Cemiyet’in etkisinin boyutları fazla tartışılmamış; bu nedenle onun dönem içindeki konumu iyi etüt edilememiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan döneme ilişkin ya da genel siyasî tarih çalışmalarındaysa, neredeyse hepsinde, göz ardı edilmiştir. Demokrasiye geçiş süreci ve bir yanı ile liberal demokrat ve muhafazakâr düşünce geleneğinin

Türkiye'deki birikimi ekseriyetle siyasal kurumlar üzerinden değerlendirilmiştir. Oysa Cemiyet, demokrat muhalefet içindeki rolü, Başgil'in katkısı ve yönlendirmesi ile dil meselesi, seçim sistemi ve vatandaş hakları gibi konulardaki faaliyetleri demokrasiye geçiş sürecinde derin izler bırakmıştır.

Yayla fikir hareketleri üzerine kaleme aldığı çalışmasında, dünyadan dört önemli fikir hareketinin (Tahıl Kanunları Karşısı Hareket, Bastiat'ın Serbest Ticaret Birliği, Fabian Cemiyeti, *Intutute of Ecnomic Affairs*) serüvenini inceleyen ve bir fikir hareketinin, özellikle liberal bir fikir hareketinin başarılı olabilmesinin, 11 şartı olduğunu belirtir: Fikir hareketleri fikir hareketi olarak kalmalı, insanlığın birikiminden yararlanmalı, mahalli ve dar kafalı olmamalı, yıkıcı değil yapıcı olmalı, marjinallikten hâkim akım olmaya geçmeli, entelektüel alanın her veçhesine yayılmalı, çekim merkezi olmalı, uygulayıcılığa yönelmemeli, bağımsızlıklarında hassas olmalı, maddi imkânların baştan çıkarıcılığına karşı uyanık olmalı, kurumsallaşmalıdır (Yayla, 2003; 45 – 66). HFYC, bu niteliklerin biri hariç büyük bölümüne uygun hareket etmeye özen göstermiştir. HFYC, entelektüel alanların birçoğunda faaliyet göstermeye çalışmış, önemli uluslar arası bağlar tesis etmiş, dönemin entelektüel muhitlerinde önemli bir yere sahip olmuş, kendisi ve üyeleri için maddi ayrıcalıklar talep edilmemiş, hiçbir partinin ya da başka bir kurumun sultası altına girmemiştir.

Cemiyet'in en büyük hatası kurumsallaşamamasıdır. Kurumsallaşma entelektüel mirasın biriktirilmesi ve daha sonraki kuşaklara aktarılabilmesi açısından önemlidir. Bir fikir hareketinin ortaya çıkmasında bir ya da birkaç kişinin inisiyatif alması kaçınılmazdır. Fakat bir fikir hareketi kişilerle özdeşleşmemelidir. Zaman içinde harekete mensup olanların sayısı ve etki alanı genişletilmelidir (Yayla, 2003; 62). Oysa HFYC, kişilerin etkisinden masun bir ilkeler seti ile donatılamamıştır. Kısacası, Cemiyet, Başgil ve Yalman etkisinden bağımsızlaşamamıştır. Özellikle Başgil'in ismi Cemiyetin çok önündedir. Bu ikilinin Cemiyeti temsilen yürüttükleri birçok çalışma zaman içinde sadece onlara mal edilmiştir. Başgil ve Yalman etkisi Hür Fikirler için o kadar hayatiydi ki, Cemiyetin fiili olarak sonunu hazırlayan gelişme de bu iki sima arasındaki ayrılıktan doğmuştur. Kısa bir dönemde hızla biriktirilen tecrübe deneyimler, Başgil'in başkanlığı bırakmasından sonra unutulmuş ve Cemiyet Yalman'ın etkisiyle "liberal" çizgiden uzaklaşmıştır. Buna paralel olarak entelektüel çalışmaları da son bulmuştur.

Son olarak, Cemiyet'in bir fikir hareketi olarak bilinir bir öneme sahip olamamasının bir başka nedeni de, her iki müellifin de hatıratlarında

Cemiyete gerekli özeni göstermemeleridir. Başgil'in Cemiyet başkanlığını bırakmasından sonra, hem Yalman hem de Başgil, birbirlerine sert ithamlarda bulunmuştur. Yalman, Başgil'i gericilikle suçlarken Başgil de onu yaygaracılıkla itham etmektedir. Aralarındaki bu husumet Cemiyete gösterdikleri ilginin de önüne geçmiştir. Cemiyetin teşekkülü sırasında sahip oldukları derin ayrılıkları nasıl ki sistemli bir şekilde uzak tutabilmişlerse, ayrılış sonrasında da yaptıkları mesai birliğini yine sistemli olarak görmezden gelerek, bu birlikteliğin fazla bilinmesini istememiş görünmektedirler. Cemiyet bu görmezlikten gelme nedeniyle unutulmaya yüz tutmuştur.

Cemiyetin Sonu ya da Başgil'in Son Kongresi

1950'de Türkiye demokrasisi yine önemli bir adımın arifesindeydi. Ülke siyasî olarak hareketli günler yaşamakta, artık yeni bir seçimden söz edilmekteydi. Gazeteler, sütunlarında hazırlanan yeni seçim kanununa geniş yer ayırıyordu. Bu geçiş sürecinde ve hazırlanan yeni kanuna göre yapılacak olan seçimlerin gerçekleşebilmesinde mühim katkıları olan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti için ise, 1950 yılı, hızlı ve yoğun bir faaliyet döneminden sonra girilen yeni bir dönemi işaret etmekteydi. Cemiyet içinde gündeme ilişkin bazı huzursuzluklar baş göstermişti.

Cemiyette Yalman'ın temsil ettiği bir grup üye ülkenin ilk kez tecrübe ettiği çok partili seçim propagandalarının gidişatından rahatsızdı. Çünkü içinde bulunulan özgürlük ortamının verdiği güvenle, ifade edilmesine fırsat bulunan seçmen taleplerinin birçoğu dinî nitelikteydi. Liberalizmi, Batı tipi yaşam tarzının bir sonucu olarak benimseyen Yalman için bu tür talepler, CHP'nin bile bunlara olumlu yaklaştığı bir dönemde, gericilik anlamına geliyordu.

Cemiyet için böyle buhranlı bir dönemin başlangıcıysa 18 Şubat 1950'de gerçekleştirilen ikinci kongredir. Bu toplantı cemiyetin geleceği için önemli bir kırılma noktasını ifade eder. Üyeler arasındaki ayrılık bu kongrede su yüzüne çıkar. İdare heyetine, cemiyetin faaliyetlerinin kifayetsiz olduğuna dair tenkitler yöneltilmiştir. Cemiyetin dil mevzuundan beri hiçbir meseleyi tartışma konusu yapmadığı, faaliyetizliğin üyeleri cemiyetin geleceğine ilişkin karamsarlığa düşürdüğü ve hatta neden cemiyet içinde gayr-i Müslimlerin sayısının az olduğu bu tenkitlerden bazılarıdır. Ancak bu tenkitler hakkaniyetten uzak görünmektedir. Faaliyetsizlikle suçlanan Cemiyet, üye aidatlarından başka düzenli geliri olmadan, iki yıl içerisinde 11 sayılı bir dergi, 3 beyanname ve 7 eser yayınlamış ve birçok konferans tertiplemiştir.

Dil meselesinin yanında, seçim sistemine yönelik çalışmalarıyla da ciddi sorumluluklar almıştır. Bu tenkitler esasında küçük bir grup tarafından Başgil'e karşı yöneltilmiştir.

Bu tutumdan rahatsız olan Ali Fuad Başgil, idare heyeti seçiminden önce, Cemiyet Başkanlığından affını dilemiş, başkanlığın şeflik sistemine benzetilmemesini istemiştir. Fakat daha sonra üyelerin büyük çoğunluğunun ısrarları ve ricaları nedeniyle, katî mazeretleri olduğunu söylemesine rağmen, başkanlığa aday olmayı kabul etmiş ve ekseriyete yakın bir reyyle tekrar başkan seçilmiştir. Yeni Başkanlık dönemi çok kısa sürecektir (Vatan, 19 Şubat 1950).

Ayrılığa Neden Olan Tartışma: Din ve Laiklik

Ülkenin tek gündemini oluşturan seçimler yaklaşmakta, seçim öncesi yaşanan siyasî mücadele, herkesin yabancı olduğu demokratik bir iklim içinde yaşanmaktadır. İlk defa karşısında ciddi bir rakibin bulunduğu bilincinde olan Halk Partisinde, 1946 Mayıs kurultayında alınan kararlarla başlayan nisbi liberalleşme süreci devam etmektedir (Timur, 2003; 69–70). 14 Mayıs yaklaşırken, partiler seçmenlere yönelik propaganda faaliyetlerine hız vermektedir. Özellikle Halk Partisi, bu dönemde yaptıklarıyla seçmen nezdindeki olumsuz imajını değiştirebilme umudundadır. Cemiyetler kanunu yumuşatılır, muhafazakâr kimliği ile tanınan Şemsettin Günaltay Başbakanlığa getirilir. Halk Partisi girişimiyle türbelerin açılacağına ilişkin hazırlanan kanundan sonra, neredeyse her gün İstanbul'da bir türbe açılmaktadır.

Ülkenin içinde bulunduğu özgürlük ortamında, ifade edilmesine fırsat bulunan seçmen taleplerinin birçoğu dinî niteliktedir. Başgil'e göre bunun nedeni açıktır: Çünkü *“yaklaşık 27 yıllık oligarşik bir iktidar tarafından en fazla müdahaleye uğrayan, kısıtlanan haklar dinî haklardır.”* Bu talepler, seçim arifesinde, CHP dâhil tüm partilerden karşılık buluyorken; her türlü dinî talebin gericilik anlamı taşıdığını düşünen bazı “liberalleri” rahatsız etmekteydi. Bu liberallerden biri de Ahmet Emin Yalman'dı (Başgil, 1968; 14).

Ahmet Emin Yalman'ın istekleri doğrultusunda, tüm ülkenin 14 Mayıs'ta yapılacak seçime kilitlendiği bir dönemde, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, dinin ve laikliğin gerçek manaları hakkında bir açık oturum tertip etti. Bu toplantı ile oluşturulan temel üzerinde bir dini inkılâp hareketi yaratılmak isteniyordu (Yalman, 1970; 214). Oysa Başgil, böyle bir inkılâp hareketinin doğru olmadığı ve ayrıca böyle bir hareketin dine karşı yürütülmemesi; bunun, dinin kendi dinamikleri marifetiyle kendiliğinden gerçekleşmesi

gerektiği kanaatindeydi. Başgil, laikliği, dinsizlik ya da dini modernleştirme olarak değil, devletin dine karışmaması olarak yorumluyordu (Başgil, 1977; 18). Cemiyet merkezinde, mutat münakaşalı toplantılardan biri olarak tertiplenen açık oturumda münakaşalar nahos bir üslup kazanınca, Ali Fuad Başgil, bu tartışmaların gizli bir kasıtlı yaratılmış olduğunu düşünerek, Cemiyetten bir daha dönmek üzere ayrıldı (Başgil, 1960; 192).

Nisan 1950'de yaşanan bu hadise, Cemiyet'in ikinci döneminin başlangıcı olduğu gibi, Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin hükûmî anlamda olmasa bile fiilî olarak son bulmasına neden oldu. Bu tarihten sonra Yalman'ın telkinleri, çabaları ve yönlendirmeleriyle ayakta kalmaya çalışsa da umumî efkârdan beklenen ilgi, Cemiyetin ilk dönemine nazaran, neredeyse hiç mertebesindeydi. Başgil'in gidişiyle Cemiyet derin bir itibar kaybı yaşadı. Entelektüel anlamda sıradanlaştı.

Aslında, bu ayrılığa sebep olan gerçek nedeni Başgil ve Yalman'ın sahip oldukları liberalizm anlayışında aramak daha doğru olacaktır. Çünkü din ve laiklik toplantısında yaşananlar sebep değil, sonuçtur.

Ahmet Emin Yalman, yüzyıl başında Amerika'da tamamladığı eğitimi sırasında edindiği ve batı tipi yaşam tarzı olarak nitelendirdiği bir liberal anlayışa sahipti. Onun için liberallik batılı olmak anlamına geliyordu. Özgürlük nosyonundan yoksun, ulaşılması ve toplumun ulaştırılması gereken değerler içeren böyle bir anlayış inkılâplarla, Kemalizm'le (Yalman, 1938) askeri müdahalelerle kolay uyum sağlayabilmekte ve hatta müdahaleleri müjdeli haber olarak olumlayabilmekteydi (Yalman, 1970; 361).⁵ Yalman tek parti iktidarına karşıydı. Lakin bu karşıtlık, tek partinin temsil ettiği Batılılaşma hedefine yönelik değil, onun uygulamalarına Batı olarak tercih edilen ülkelerin hangileri olduğuna yönelikti. Onun, 1950'lere kadar sürdürdüğü CHP karşıtı muhalif tavır, demokratik seçimlerin sonuçlarının kendi hayat tarzına yönelik tehlikeler barındırdığı endişesi ile yön değiştirdi.

Kendisini terakkici muhafazakâr (Başgil, 1990; 119) olarak tarif eden Başgil'de ise liberallik, hürriyeti sevmek anlamı taşıyordu. Onun anladığı manada liberalizm tepeden inmecî politikalarla uygunluk gösteremezdi. Dine verdiği önemse muhafazakâr bir tutum olmakla beraber, dini toplumun manevî

5 "26 Mayıs akşamı gece yarısından sonra matbaadan 'radyoyu dinle' diye telefon ettiler. Radyoya sarıldık. İstiklal Marşından sonra tok bir ses şu müjdeyi verdi: 'Dikkat, dikkat, burası İstanbul Radyosu... Silahlı Kuvvetler, 27 Mayıs gecesi saat üçten başlayarak yurdun her tarafında idareyi ele aldı.'

Bütün memleket sevinç içinde uykudan uyandı, herkes telefona sarıldı. Müjdeyi bilmeyenlere ulaştırdı. DP'de sorumluluk mevkiinde olanlar bu sevinçte elbette beraber değildi..." YALMAN: *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz IV*, 361.

yanına (bu yanı önemseyen bir düşünürdü) temel teşkil eden bir gerçeklik olarak görmesindendi. Buna sırtını dönmek, bir gerçekliğe sırtını dönmek anlamına geliyordu. Bu anlamda dini taleplere karşı gösterdiği destek, sadece muhafazakâr yönü olan bir liberal demokrat olmasından değil bu talepleri özgürlüğün kullanımı olarak nitelendirmesinden ileri geliyordu. Başgil, 1950 seçimlerinden sonra ülke gündemini meşgul eden “irtica” tehlikesinin varlığından şüphe etmekte ve bunun, suni bir gündem yaratmak amacıyla kullanıldığını söylemekteydi (Başgil, 1950; 1). Ona göre, “*irtica yaygarası*” 14 Mayıs’ın rövanşını almak isteyenlerin arkasına sığındığı bir kılıftı (Başgil, 1968; 2).

Başgil, 1940’ların başından itibaren, “dil meselesi” ve iktidarın uyguladığı “tek kitap” politikasına gösterdiği tutumla Halk Partisi karşısında yer almaktaydı. DP’nin teşekkülü sırasında demokrat muhalefete büyük destek vermesine, iktidar tarafından en az demokratlar kadar tehlikeli görülmesine rağmen, Başgil (Başgil, 1960; 192) DP’yi tam anlamıyla liberal bir parti olarak görmüyordu. Prensipler bakımından CHP’den hiç ayrılmadığını düşündüğü DP’yi, devletçilik ve laiklik prensipleri üzerinde biraz değişiklik yapmakla birlikte altı oku tamamen programına geçirdiği için tenkit ediyordu. 1948’de DP’den ayrılarak kurulan ve muhafazakâr demokrat olarak nitelendirdiği Millet Partisi’ni daha liberal bulmaktaydı. Lakin Başgil’in bu partiyle yakınlığı da, DP ile olduğu gibi, eleştirel ve mesafeliydi. O, siyasî anlamda taraf olmaktan, 1961’de AP listesinden Samsun senatörü seçilene kadar kaçınmıştı (Başgil, 1966; 62).

Ali Fuad Başgil’in ayrılmasından sonra, Cemiyet, yaklaşık iki buçuk yıl süren dönemde edindiği aktif kimlikten çok uzaklaşmıştır. Cemiyet için yeni bir dönem anlamına gelen bu süreç, aslında *Hür Fikirlerin* tükeniş evresidir. Ahmet Emin Yalman’ın etkisiyle Cemiyet, temel ilgi alanı olarak “irtica ile mücadele” seçmiştir. Zaman içinde liberal ilkelerden uzaklaşarak daha jakoben bir kimlik kazanmıştır. Bu dönemde sadece dört kez kamuya yönelik faaliyet içinde bulunmuştur. Ancak, gerçekleştirilen faaliyetler, açık ve geniş katılımlı kongreler ya da toplantılar olmadıkları gibi, belli bazı konularda odaklanmalarına rağmen, kifayetsizdir. Bu dönemden sonra, uzun aralıklarla faaliyette bulunan Cemiyet’in son neşriyatı da 1957’de Ahmet Emin Yalman’ın *Berraklığa Doğru* eseridir.

Sonuç olarak, ikinci dönemini tamamen Yalman’ın “ilerici” görüşlerinin şekillendirdiği Cemiyet, artık ne özgürlükçü ne demokrat ne de liberaldi.⁶

6 Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin tam olarak hangi tarihte hukukî olarak son bulduğuna ilişkin maalesef hiçbir kayıt bulunamamıştır. Cemiyet’in İstanbul merkezli olmasına binaen Dernekler Dairesi İstanbul

Kaynakça

- BAŞGİL, A.F. (1946) “*İnsan Haklarında Kopan Fırtına*”, Vatan Gazetesi.
- BAŞGİL, A.F. (1948) “*Başlarken*”, Hür Fikirler Mecmuası, İstanbul, sayı:1.
- BAŞGİL, A.F. (1948) “*Türkçe Meselesi*”, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul.
- BAŞGİL, A. F. (1948) “*Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*”, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul.
- BAŞGİL, A. F. (1949) *Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyanname ve Esas Nizamnamesi*, İstanbul.
- BAŞGİL, A.F. (1949), Şahıs Hürriyeti ve Bunun Teminatı Hakkında Beyanname, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, sayı: 12.
- BAŞGİL, A.F. (1949) “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*”, Hür Fikirler, İstanbul, sayı: 10.
- BAŞGİL, A.F. (1949) *Dil Meselesi Hakkında Beyanname*, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, sayı: 9.
- BAŞGİL A. F. (1960) *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, der: Ali Hatipoğlu, İsmail Dayı, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- BAŞGİL A.F. “*İrtica Yaggarası*”, *Tohum Dergisi*, Sayı 33 (İstanbul, Kasım 1968)
- BAŞGİL A.F. (1966) *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çev. M. Ali Sebük, İ. Hakkı Akın, Çeltük Matbaacılık, İstanbul.
- BAŞGİL, A.F. (1977), *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- BAŞGİL, A.F. (1990) *Ord. Prof. Ali Fuad Başgil’in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- BAŞGİL, A.F. (1950) “*Bizim de Diyeceklerimiz Var Dostlar!*”, İstanbul.
- BİNARK, İ. (2000) “*Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil: Bibliyografyadan Biyografiye*”, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- CÜNDÜBEYOĞLU, K. (1948) “*Matbuat Hürriyeti*”, *Hür Fikirler*, İstanbul, sayı:1.
- GÖKALP, M. (1963). *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Âlim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, Santral Yayınları, Ankara.
- LIPPMANN, W. (1948) “*Şahsın Masuniyeti*”, *Hür Fikirler*, İstanbul, sayı:1.
- SMITH, J. “*Liberal Unit: The Origins of Liberal International*”, *Journal of Liberal Democrat History*, 17, (Winter 1997–1998)
- SAVCI, B. (1948) “*Demokrasi Müesseselerini Tanıma Noksanimız*”, *Hür Fikirler*, İstanbul, sayı:2.
- TİMUR, T. (2003) *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, Ankara
- YAYLA, A. (2003) *Fikir Hareketleri ve Liberal Düşünce Topluluğu*, Liberte, Ankara.
- YALMAN, A. E (1938) *Gerçekleşen Rüya*, Tan Matbaası, İstanbul.
- YALMAN, A.E. (1944) *Yarının Türkiye’sine Seyahat*, Vatan Matbaası, İstanbul.
- YALMAN, A.E. (1948) “*Liberallik Modası Geçmiş Bir Gidiş midir?*” *Hür Fikirler*, İstanbul, sayı: 2.
- YALMAN, A.E. (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim IV (1945–1970)*, Yenilik Basımevi, İstanbul.

İl Müdürlüğü arşivinde gerekli evraklara ulaşılmak istenmiş, ancak söz konusu kayıtlara ulaşılamadığı, bazı arşiv evraklarının yasal bir değişiklikten kaynaklanan nedenlerle saklanmadığı bildirilmiştir. Cemiyet’in o günlerde hayattaki son üyesi Burhan Apaydın’la yapılmak istenen mülakatsa, bütün çaba ve ısrarlara rağmen, şahsın sağlık durumuna ilişkin mazeretleri nedeni ile gerçekleştirilememiştir.

YALMAN, A.E. *Devlet Kültür Armağanı*, Ankara.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000, 1941–1960 (2002), YKY, İstanbul, cilt 2.

1948 “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi*”, Hür Fikirler Mecmuası, İstanbul.

Gazeteler

Gazete Tasvir, 2 Ekim 1947.

Gazete Son Posta, 2 Ekim 1947.

Gazete Yeniden Doğuş, Ağustos 1947.

Gazete Vatan, 2 Ekim 1947.

Gazete Akşam, 2 Kasım 1946.

Gazete Cumhuriyet, 25 Ekim 1945, “Türkçe Meselesi”

Gazete Cumhuriyet, 13 Kasım 1945 “Gene Türkçe Meselesi”

Gazete Vatan, 29 Kasım 1945, “Türkçe Meselesi”